חמשה עשר באב*

א. אויף דעם וואָס די משנה[1] זאָגט „לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים" ברייגט די גמרא[2] כמה טעמים פון אמוראים אויף דעם יו"ט פון ט"ו באב: יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה, יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל, יום שכלו בו מתי מדבר, יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל, יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. און צום סוף ברייגט די גמרא „רבה ור' יוסף דאמרי תרוויהו יום שפסקו מלכרות עצים למערכה[3] דתניא[4] רבי אליעזר הגדול אומר מחמשה עשר באב ואילך[5] תשש כחה של חמה ולא היו כורתים עצים למערכה לפי שאינן יבשין אמר רב מנשיא וקרו לי' יום תבר מגל".

ביי די אַלע פריערדיקע טעמים איז פֿאַרשטאַנדיק פֿאַרוואָס דער טאָג איז אַנגענומען געוואָרן אַלס א יו"ט, ווייל עס האָט זיך דאָן אויפגעטאָן אַן ענין טוב ותועלת פֿאַר אידן — דער ביטול והפסק פון א גזירה ועונש (יום שכלו בו מתי מדבר[6], יום שביטל הושע . . שלא יעלו ישראל לרגל, יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה) אַדער א מילוי החסרון (יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה[7], יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל).

אַבער בנוגע דעם לעצטן טעם „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה" דאַרף מען פֿאַרשטיין: וואָס פֿאַר א מעלה (מיוחדת) וטוב איז דאָ אינעם הפסק פון גרייטן עצים למערכה, וואָס צוליב דעם זאָל דער טאָג זיין א יו"ט — און דערצו נאָך א יו"ט גדול וואָס לא הי' יו"ט כט"ו באב (וכיום הכפורים)? — מ'האָט דעם טאָג אויפגעהערט טאָן אַן ענין לצורך המקדש ווערט דאָס א יו"ט[8]? — און רב

---

*) וסיום מס' תענית.

1) תענית כו, ב.

2) שם ל, ס"ב ואילך. ב"ב קכא, א ואילך. וראה גם ירושלמי סוף תענית. פתיחתא דאיכ"ר לג.

3) כ"ה בגמרא תענית שם לפנינו. ובב"ב שם „יום שפוסקין בו". ועד"ז הוא בע"י תענית שם „יום שהיו פוסקין בו מלכרות עצים". וראה לקמן בפנים.

4) כ"ה הג' בע"י (תענית וב"ב) שם. ובגמ' „תניא". וראה דק"ס.

5) כ"ה בתענית. ובב"ב „כיון שהגיע חמשה עשר באב כר'. ומשמע קצת, שגם ביום ט"ו באב לא היו כורתים. ובדברי ר"א הגדול באיכ"ר שם: ניחא בחמשה עשר (מכאן ואילך תשש כחה של חמה). ובמת"כ שם מפרש, כלומר נח בט"ו בו שבו היו נוחים מלכרות עצים למערכה מפני שמכאן כו'. וראה הערה 8 ושיחת ט"ו באב תשמ"ב.

6) ראה פרש"י (ותוס') תענית שם ד"ה שכלו. רשב"ם (ב"ב שם) בסופו „ועשו משתה ושמחה ויו"ט". ובגמ' שם ממשיך „דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא הי' דבור עם משה" ובפרש"י „לפיכך יו"ט הוא". ומפורש ברשב"ם „ולכך עשו ימי משתה ושמחה על הדיבור שחזר למשה". וברי"ג (תענית שם) מפרש „יום שכלו מתי מדבר וקבעו יו"ט לפי שחזר הדיבור למשה". — אבל ליתא בירושלמי ואיכ"ר שם. וכן לא הובא בפיה"מ להרמב"ם (וכן בר"ח לתענית שם). וראה מאירי שם. רבינו בחיי דברים ב, טז-יז. גבורת ארי תענית שם. ענף יוסף לע"י תענית שם. וראה (ובהבא לקמן) אנציקלופדי' תלמודית ערך חמשה עשר באב. ואכ"מ.

7) ראה חדא"ג ב"ב שם.

8) בירושלמי ואיכ"ר שם הובא זה כטעם ראשון, אבל בשינוי לשון: שבו זמן קיצה יפה לעצים שכל עצים שהן נקצצין בו אינן עושין מאכולות. ולפי לשון זה מובן מה שהיו עושים אותו יו"ט, כי יום זה הוא זמן יפה — מיוחד לקציצת עצים יותר משלפניו

---

*) ראה מהר"ץ חיות סוף מס' תענית, שם הגדולים להחיד"א (מערכת גדולים ערך רש"י קרוב לסופו), ושד"ח כללי הפוסקים (סי"ח אות ג) — אם הפירוש לתענית הוא לרש"י.

מנשיא איז נאָך מוסיף אז דער הפסק כריתת עצים למערכה איז אזא ענין נעלה ביז אז נקרא בשם — מ'רופט דעם טאָג מיט אַ שם מיוחד „יום תבר מגל"!

די תמי' איז נאָך שטאַרקער: לויט ר"א הגדול אז דאָס וואָס „לא היו כורתים עצים למערכה" איז ווייל „תשש כחה של חמה", קומט אויס אז דאָס קומט מצד אַ חלישות וחסרון אין אן ענין טוב שבטבע וואָס ברייגט אַ תועלת און איז אַ הכרח כדי האָבן (טרוקענע) עצים למערכה!

און פון דעם וואָס דער טעם („יום שפסקו מלכרות עצים") איז אַ דעת רבים: רבה ור"י (ורב מנשיא)[9] — ניט ווי די טעמים שלפנ"ז, וואָס יעדער טעם איז אַ דעת יחיד[10] — איז משמע[11], אז ער איז אַ טעם עיקרי[12] אויף דער (שמחה ו)יו"ט פון חמשה עשר באב, עכ"פ מער פון די אַנדערע טעמים[13] [כאָטש אז „כל הנך אמוראי לא פליגי אלא מר גמיר האי מרבי' ומר גמיר האי מרבי'"[14]].

ב. רבינו גרשום[15] בפירושו זאָגט אז די חשיבות פון „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה" איז ווייל „לפי שעה שהיו עסוקים לכרות עצי המערכה היו מתבטלין בתלמוד תורה אבל אותו יום פסקו ועשאוהו יום טוב שמיכן ואילך היו עוסקין בתורה" — וואָס לפי דבריו איז מוסבר דער עילוי פון דעם „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה", וואָס צוליב דעם עשאוהו יו"ט.

דער רשב"ם[16] אַבער זאָגט „ואותו יום שפסקו היו שמחים לפי שבאותו יום היו משלימין[17] מצוה גדולה כזאת"[18], אז די מעלה ושמחה פון הפסק כריתת עצים איז פאַרבונדן דערמיט וואָס מ'האָט

ויפה ענף (הובאו בעץ יוסף) לאיכ"ר שם. כן לא הובא בירושלמי שם מאמר ר"א הגדול. ובאיכ"ר שם הובאו ר"א הגדול ור' מנשיא לאחר שאר הטעמים שהובאו שם (ראה לקמן בפנים).

אבל ברשב"ם (ב"ב שם ע"ב) ד"ה מניסן הביא הלשון ממדרש איכה „שבו כלה זמן קציצה למזבח", כמובא ביפ"מ שם.

9) ולפי הגי' באיכ"ר גם ר"א הגדול בא לומר טעם היו"ט בחמשה עשר באב. משא"כ לפי הגירסא שלפנינו בע"י „דתניא" — דפי' שזהו רק ראי' על הענין שמאז אין כורתים עוד עצים. ובכל אופן גם לפנינו מוכח לכאורה שכ"ה דעת ר' מנשיא.

10) טעם דעולא ודרב מתנה. וגם בג' הטעמים הראשונים, שנאמרה השמועה בשם אומרה, שמן הסתם אף מוסר השמועה סובר כמותו וחשובים כב' דעות (ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך הלכה ע' רנח, וש"נ), הרי בהטעם דיום שפסקו לכרות עצים יש ג' דעות כנ"ל.

11) או ע"ד ומעין הכלל דהדיעה דהגמ' שקו"ט אליבי' ש"מ דס"ל כוותי' (יד מלאכי כלל תט. וש"נ). וראה תורת חיים ב"ב שם. לקמן הערה 32.

---

*) אבל צ"ע דמביא במדרש דר"א הגדול לאחר טעם כמה אמוראים. וראה חדושי הרד"ל שם שמוחק מהמדרש דברי ר"א הגדול ורב מנשיא (וכן — הב' דיעות שלפנ"ז במדרש).

*) וצ"ע שכתב דברי ר' מנשיא ש.קרו לי' יום תבר מגל" בשם ר"א הגדול. וראה לקמן הערה 32.

*) ראה „הגהות מאי" בתחלת פי' הנמוק"י ב"ב (א, א) סק"ב.

12) להעיר מעיון יעקב (לע"י תענית שם): ודאי כולהו אמוראי לא פליגי אתנא דר"א הגדול שקרו לי' יום תבר מגל" לפי שתשש כחה של חמה בט"ו בו והוא דבר הניכר והנראה.

13) להעיר גם על השינוי דטעם זה משאר הטעמים, שכולם הם זכר למאורע שהי' בעבר ופעם אחת, ולטעם שפסקו מלכרות עצים ה"ז בכל שנה ושנה בזמן המקדש.

14) רשב"ם ב"ב שם ע"א ד"ה יום שהותר שבט בניימין.

15) ב"ב שם ע"ב. ועד"ז בתענית שם בקיצור.

16) שנסמן בסוף הערה 8.

17) כ"ה ברשב"ם בגמ'. ובע"י „היו משלימין ומסיימין".

18) ועד"ז הוא בנמוק"י ב"ב שם „ומפני שבאותו יום היו משלימין ומסיימין המצוה היו עושין שמחה גדולה". וכתבו בהמשך לפירושו בד"ה יום תבר מגל.

משלים געווען די מצוה — כשם ווי מ'גענפינט דעם ענין השמחה ביי דער השלמה וגמר פון אנדערע מצות[19].

און ס'איז פארשטאנדיק פאר־וואס דער רשב"ם וויל ניט לערנען ווי רבינו גרשום, ווייל לפי דעת ר"ג איז: א) העיקר חסר בגמרא — די מעלה וואס „מיכן ואילך היו עוסקין בתורה" ווערט ניט דערמאנט אין דברי רבה וכו' (און דאס וואס די גמרא איז ממשיך „מכאן ואילך דמוסיף יוסיף"[20] — קומט אלס א מאמר נוסף, אלס א הוראה (ניט אלס א טעם) און איז בכלל מדגיש ניט דעם עצם ענין, אז מ'קען דעמאלט עוסק זיין בתורה, נאר אז פון דעם טאג איז „מוסיף מלילות על הימים לעסוק בתורה"[21], וואס דאס איז שייך צו אלעמען, און ניט דוקא צו די כורתי עצים — ובפרט אז כריתת עצים, איז מסתם, ווי יעדער אר־בעט געטאן געווארן ניט „בלילות", איז דאך בנדו"ד ניטא קיין אויסנאם בא כורתי עצים). ב) ס'איז ניט מסתבר אז מ'זאל קובע זיין א יו"ט וואס זאל ארויס־ברענגען א חסרון אין דער מצוה ופעולה פון כריתת עצים למערכה.

מען דארף אבער פארשטיין: מיטן לשון „מצוה גדולה" איז דער רשב"ם בפשטות אויסן צו מסביר זיין פארוואס חמשה עשר באב איז ניט סתם א יו"ט, נאר — „לא היו ימים טובים לישראל" ווי ער (ויוהכ"פ), א יו"ט גדול ומיוחד. וצריך ביאור: פארוואס איז כריתת עצים למערכה א „מצוה גדולה", ניט סתם א מצוה? ואדרבה — לכאורה איז עס גאר נאר א הכשר מצוה — אנגרייטן געוגג עצים אין דער לשכה פאר דער מערכה און הקרבת הקרבנות אויפן מזבח;

ובפרט אז אפילו ביי א גמר פון א מצוה ממש (סיום התורה[22]) געפינט מען ניט דעם לשון אז דאס איז א זמן פון שמחה גדולה ויו"ט ש„לא היו ימים טובים"[23] כמוהו.

ג. אין דברי רב מנשיא „וקרו לי' יום תבר מגל" געפינט מען אויך צוויי פי־רושים: תוס'[24] איז מפרש „שמונעים מלכרות עצים למערכה", ועד"ז בפי' רבינו גרשום[25] „מיכן ואילך אין צריכין המגל לכרות עצים"[26].

19) ראה נמוק"י שם סוף ד"ה מאן דלא „וגם שהוא מנהג לשמוח בענין מצוה עד שכשהשלימה עושין שמחה ומשתה ויו"ט". ובקרבן העדה (לירושלמי שם) „והיו שמחים לגמרה של מצוה". בתוי"ט תענית שם: וכיון שנגמר מלאכת ה' עשאוהו יו"ט כדרך שעושין סעודה לגמרה של תורה וילפינן לה כו'. ביש"ש ב"ק סוף פרק מרובה מביא ראי' מטעם דרבה ור' יוסף דעושין שמחה וסעודה בסיום מסכתא. וכתב „וכ"כ לשם הר"י שמהא שמעינן שמנהג ישראל היא לשמוח ולעשות יו"ט בהשלמת המצוה". ועד"ז נסמן ברמ"א יו"ד סרמ"ו סכ"ו.

20) דלכאורה כ"ה לפי פירושו דר"ג, דהמשך הגמ' „מכאן ואילך דמוסיף יוסיף כו'" הוא סיום הענין והפירוש דיום שפסקו כו'. ולהעיר דבאיכ"ר שם בא בהמשך לדברי ר"א הגדול ורב מנסיא („המוסיף יוסיף ודלא מוסיף יסיף"). ואח"כ הובא הטעם דר' אבון ור' יוחנן יום שביטל החפר מן מתי מדבר. ובירושלמי שם שלא הובא מאמר ר"א הגדול ורב מנשיא לא הובא בכלל המוסיף יוסיף כו'.

21) לשון ר"ג (ועד"ז הוא ברש"י) תענית שם. רשב"ם ב"ב שם.

*) כנראה הכוונה לנמוק"י הנ"ל. ראה שוה"ג להערה 18.

22) ראה טור ורמ"א או"ח סתרס"ט ס"א. וראה שהש"ר פ"א, א(ט). תויו"ט הנ"ל הערה 19.

23) ראה רמ"א שם. וביש"ש שם (הובא בש"ך שם סקכ"ז) דסיום מס' הוה סעודת מצוה. ולהעיר מלשון הישי"ש שם „וא"כ השלמת הספר מן לך מצוה גדולה מזו . . דאפילו מי שלא סיים מסכתא זו מצוה רבה שישמח עם המסיים" (הובא בש"ך שם).

24) תענית שם.

25) תענית שם.

26) וכ"ה בר"ח תענית שם, ובערוך ערך תבר. ועד"ז פי' בר"ג ב"ב שם: שהי' פוסק מגל מלכרות עצים למערכה.

דער רשב"ם[27] אבער טייטשט „שנשברו הקרדומות שאין צורך עוד בהן לחטוב עצים", וואס פון פשטות לשונו איז משמע אז דער שם „תבר מגל" מיינט (ניט נאר אַרויסברענגען אז מ'דארף מער ניט כורת עצים זיין מיטן מגל[28], נאר) כפשוטו: מ'האט צעבראכן דעם „מגל", דעם קרדום (און אזוי איז אויך משמע פון פירוש רש"י[29] וואס איז מפרש „שבירת הגרזן").

און דער הכרח אויף דעם פירוש איז גמרא איז מובן בפשטות

[נוסף אויף דעם וואס דער פשוט'ער טייטשט פון „תבר מגל" ניט „בטל" אדער „פסק"[30], איז „שבירת ה(כלי) גרזן]:

לויט דעם פירוש אז „יום תבר מגל" מיינט בלויז אז מ'האט מיטן מגל אויפגעהערט צו טאן די פעולה פון כריתת עצים, קומט אויס אז רב מנשיא איז מוסיף מיט זיין זאגן אז „קרו לי' יום תבר מגל"[31] אויף דברי רבה ור"י „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה", ניט בענין נאר — אז דער טאג איז אנגעפרופן ע"ש זה[32]?

ועוד (ועיקר) — אין דעם ענין פון („תבר מגל" אלס) „מונעין מלכרות עצים למערכה" האט זיך דער טאג ניט אויסגעטיילט פון די אלע ווייטערדיקע טעג — דער „מונעין מלכרות עצים" האט זיך געצויגן ביז ניסן[33] שלאח"ז.

דעריבער לערנט דער רשב"ם אז דאס מיינט „נשברו הקרדומות", און דאס איז רב מנשיא מוסיף, אז ניט נאר „לא היו כורתים עצים למערכה", נאר „תבר מגל", דעם טאג איז צעבראכן געווארן דער מגל מיט וועלכן מ'האט כורת געווען די עצים.

מ'דארף אבער פארשטיין: אין וואס באשטייט דער עילוי פון צעברעכן די קרדומות, ביז אז צוליב דעם „קרו לי' יום תבר מגל", אז דער טאג ווערט אנגערופן על שם זה?

אויך איז ניט מובן בכללות: פארוואס האט מען געדארפט צעברעכן דעם מגל, ואדרבא — ס'איז דאך אן ענין פון „בל תשחית"[34]?

דאס וואס מ'האט דעם מגל ניט געוואלט נוצן אויף אנדערע תשמישי חול, וואלט מען (בדוחק עכ"פ) געקענט מסביר זיין: היות מ'האט דעם מגל גענוצט פאר צרכי קודש, „לכרות עצים למערכה", האט מען אים ניט געוואלט נוצן אויף ענינים של חול[35].

---

27) ב"ב שם ע"ב ד"ה יום תבר מגל. וכ"ה בנמוק"י שם.

28) ראה ערוך השלם שם.

29) תענית שם.

30) ראה הלשונות בראשונים שם (הנ"ל הערה 26).

31) ראה חדא"ג מהרש"א (ב"ב שם) ד"ה ולא היו כורתין.

32) בתו"ח ב"ב שם: נראה דמייתי ראי' מהא דרב מנשיא דעושין יו"ט בט"ו באב לפי שפוסקין בו מלכרות עצי מערכה דמדקרו לי' יום תבר מגל צ"ל דקרו לי' הכי לזכר וטעם היום טוב שעושין בו ביום דאי לאו הכי מאי נפקא"מ ומאי רבותא דקרו לי' הכי. ע"ש. ופירושו מתאים באם מפרשים דמאמר רב מנשיא בא בהמשך לדברי ר"א הגדול, שבדבריו אינו מבאר שיום זה מיוחד ורק שמט"ו באב לא היו כורתים עצים למערכה (ולהעיר מהגירסא דאיכ"ר שם (כנ"ל הערה 8, 9), ושם ואמר רב מנסיא), אבל באם מפרשים שבא בהמשך לדברי „רבה ורב יוסף דאמרי תרוויהו (הטעם על זה שלא הי' יו"ט לישראל כט"ו באב) יום שפסקו" משמע דרב מנשיא בא להוסיף בזה.

33) ראה רשב"ם שם „מניסן ועד ט"ו באב היו כורתים". וראה חדא"ג שם.

34) ראה לקמן הערה 36.

35) להעיר מחדא"ג שם: כלומר שכבר נגמרה המצוה ואין צריכין עוד אף למכשירי המצוה שהיא

עס איז אַבער ניט מובן: פאַרוואָס האָט מען עס געדאַרפט צעברעכן? מ'האָט אים דאָך געקענט איבערלאָזן פאַר דער כריתת עצים בשנה של־אח"ז[36].

ד. וי"ל הביאור בזה: דער מאמר פון רשב"ג „לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב כו'" קומט בהמשך (וכסיום) צו דברי המשנה[37] בנוגע תשעה באב, וואָס איז דער יום האבל בשנה, וואָס אין משך השנה איז ניטאָ נאָך אַזאַ יום היפך השמחה והיו"ט ווי דער טאָג פון תשעה באב — און בקשר לזה איז די משנה ממשיך ומסיים (בענין טוב) אין דעם קצה ההפכי, אַז „לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים"[38].

ועפ"ז איז מובן ויומתק אַז אויך די טעמים אויף „לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב" זיינען ענינים וואָס זיינען בניגוד והיפך פון די דברים וואָס ארעו בתשעה באב[39].

בפשטות מובן בנוגע די טעמים „יום שכלו בו מתי מדבר", דער ביטול הגזירה[40] ניט צו אַריינגיין אין ארץ ישראל, און „יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה", וואָס זיי זיינען בניגוד (און דער תיקון) צו די צוויי ענינים וואָס „בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ"[41] „ו(בת"ב) נלכדה ביתר".

ובנוגע די אַנדערע טעמים:

דער ערשטער טעם (ענין) וואָס די גמרא ברענגט איז „יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה"[42], ס'האָט זיך געענדיקט

מגל. ולהעיר מספר חסידים סי' תתפח. תתצב. תתצג־ד.

36) בדוחק י"ל דאינו מתאים להניחו כ"כ הרבה זמן כיון שאז יצטרכו עוה"פ לתקנו (שיהי' ראוי להשתמש בו), ואין עניות במקום עשירות (ע"ד זבחים פח, סע"א ואילך). ומה"ט מובן גם שאין מקום להשתמש בו בשביל כריתת עצים וכיו"ב בשביל ענינים אחרים לביהמ"ק* (ראה ראב"ד הל' ביהב"ח פ"א ה"ט ובמפרשי הרמב"ם שם). אבל מ"מ צריך ביאור למה הוצרכו לשברו, שדומה לבל תשחית, ולא הניחוהו או גנזוהו.

37) בגמ' הכל משנה אחת. ובמשניות „אמר רבן שמעון בן גמליאל" — במשנה בפ"ע.

38) ראה גם (ובהבא לקמן) קרן אורה לסוף תענית.

39) אף שבפועל זה דלא הי' יו"ט כט"ו באב היינו „שהי' יו"ט גדול בזמן המקדש" (מג"א סי' קלא סקט"ו. השלמה לשו"ע אדה"ז שם ס"ח) — הרי גם עכשיו עכ"פ אין אומרים בו תחנון (שו"ע או"ח שם ס"ו). ולהעיר ממאירי למשנה כאן בסופו: כוונת המשנה לבאר שאין להתיאש לרוב הצרות אבל כל אשר יענו אותנו כן נרבה בהיות ה' אתנו בלכתנו בדרכיו. וראה מראה כהן לסוף תענית מה שגריס בפסקי תוס' תענית (אות כא): אבל יו"ט כגון ט"ו באב לא בטלו (מגילת תענית). וראה צפע"נ דלקמן הערה 42.

40) ראה ירושלמי שם (הובא בפרש"י תוס' ר"ח תענית שם. ועוד) דומה שביטל הקב"ה אותה הגזירה קשה מעלינו (ועד"ז באיכ"ר שם). וראה פי' ר"ת בתוד"ה יום שכלו (ב"ב שם).

41) ואולי י"ל שלכן בפיה"מ להרמב"ם (וכן בריטב"א וכלבו סי' סב בשם הראב"ד. ועוד) הובא רק הטעם דיום שכלו בו מתי מדבר כטעם ליום שמחה, כי זהו דבר הראשון שאירע בט"ו באב ונעשה יום זכאי וזה גרם ששאר הדברים יתגלגלו ליום זה (ראה תענית כט, א). וראה מאירי כאן שהביא מתחלה רק טעם זה. ואח"כ הוסיף „ופירשו בדרש", „ופירשו בה עוד" — שאר הטעמים שבגמרא.

42) ראה תוד"ה יום שהותרו (תענית שם) „פירוש דהיינו יו"ט". ושקו"ט בארוכה במפרשים

---

*) ולהעיר דבנוגע למזבח נאמר (יתרו כ, כא) מזבח אדמה תעשה לי, שתהא תחילת עשייתו לשמי (פרש"י שם. וראה מכילתא וצפע"נ עה"ת שם. וש"נ). וא"כ מקום לומר שכן נהגו גם בהמגל ל„מכשירי מצוה" (ראה לעיל הערה 35) השייכים למזבח. (ובפרט לפי מ"ש בראב"ד שם (וראה כס"מ שם שכן ס"ל גם להרמב"ם. וראה שאר מפרשי הרמב"ם שם וצפע"נ לרמב"ם שם) דלא אסרה תורה כל עץ אלא אצל מזבח ה' אבל בעזרת נשים ובהר הבית (שהוא חול ולא נתקדש — פרש"י סוטה מ, סע"ב. ובכ"מ) מותר). ואכ"מ.

דער אפהאלט פון „לא תסוב נחלה ממטה למטה אחר"[43], וואס דער אויפטו אין דעם איז וואס „הותרו כו'" ברענגט אן עילוי ומעלה אין דער כניסה (והתיישבות) בארץ[44] און דערפאר עש־אוהו יו"ט.

דער ביאור בזה:

כל זמן ס'איז געווען דער איסור פון „לא תסוב נחלה גו'", יעדער חלק אין א"י האט געמוזט בלייבן ביי דעם שבט צו וועלכן ער איז מלכתחילה צוגע־טיילט געווארן — איז: בנוגע צו דעם חלק געווען ניט קיין בעלות שלימה (ער האט עס ניט געקאנט איבערגעבן אן אנ־דער שבט[45])

בנוגע שאר ארץ ישראל — האט ער כלל קיין שייכות ניט, אפילו ניט אן אפשריות לבעלות, אינו ראוי לבעלות. יעדער שבט האט געהאט נאר זיין חלק מסוים[46].

כשבטל האיסור — חלה בעלות שלמה בחלקו וכאו"א ראוי לבעלות בכל א"י.

וי"ל אז דאס איז ע"ד ומעין די צוויי אופנים בבעלות פון בנ"י אויף א"י — באופן של ירושה ובאופן של מתנה[47]: מצד דעם ענין הירושה, וואס גמר ירושה איז כשמחלקין אותה ליורשין לגמרי — איז די הדגשה חלק פרטי צו א שבט פרטי[48]; מצד ענין המתנה פון א"י, איז אדרבא — כל הנותן בעין יפה נותן[49], נתן הכל און די נתינה איז בשלי־מותה[50]. און אפילו בעת האיסור פון לא תסוב נחלה — איז דאס נאר וואס ארי' הוא דרביע עלי'[51].

בפי' דברי התוס', ומפרשים שמצד טעם זה הוא יו"ט (סתם) בשוה לשאר יו"ט, ושאר האמוראים מוסיפים טעמים מה ש„לא היו ימים טובים כט"ז" — גדול משאר יו"ט (אלי' רבה ס' תקפ סק"י הובא בענף יוסף בע"י תענית (וראה עיון יעקב). מהר"ץ חיות שם. שו"ת פנים מאירות ח"ג ס"ז. וראה שו"ת חיים שאל סנ"א. וראה גליוני הש"ס להר"י ענגל חגיגה כו, א. ובכ"מ). ובצפע"נ השלמה (טו, ג. הובא בצפע"נ כללי התוהמ"צ ע' ח סי"ז): וזה ר"ל התוס' תענית כו' על ט"ו באב דהיינו יו"ט ר"ל היום גופא נעשה יו"ט ושוב לא שייך בטלה מגילת תענית כו' (וראה המשך לשונו — הובא לקמן הערה 58 בסופה). וראה שיחת ט"ו באב תשמ"ב.

43) מסעי לו, ט. וראה בפרטיות בהמובא באנציקלופדי' שם בתחלתו אם עמדו והתירו או שקיבלו מתחלה שהאיסור הי' רק לדור ההוא. ואכ"מ.

44) עפ"י הַמְבוֹאר בפנים מתורץ מה שהקשה בחדא"ג ב"ב שם ובגבורת ארי' תענית שם.

45) אף שי"ל שאין זה חסרון בבעלות אלא ארי' הוא דרביע עלי'. וצ"ע מאי בינייהו. — וראה לקמן בפנים.

46) להעיר ממעלת דלא נתחלקה לשבטים (בעל ההפלאה בספרו פנים יפות (פינחס כו, ה). ועוד. וראה ג"כ ירוש' ב"ק פ"ז ה"ז (וראה ירוש' חגיגה פ"ג ה"ו) עה"פ שחוברה לה יחדיו — „עיר שמחברת ישראל זה לזה"). — שמזה יש ללמוד למעלת שאף שנתחלקה אבל לא לגמרי.

47) ראה ירושלמי ב"ב פ"ח ה"ב. וראה צפע"נ עה"ת לך טו, ז־ח. אלא דשם מפרש דזהו החילוק דכיבוש ראשון וכיבוש שני. וראה לקו"ש חט"ז ע' 100, 107 ואילך.

48) להעיר מדין המוכר קברו או דרך קברו כו' באין בני משפחה וקוברים שם בעל כרחו משום פגם משפחה (ב"ב ק, ב. רמב"ם הל' מכירה ספכ"ד).

49) ראה ב"ב נג, א. וש"נ.

50) ולהעיר מצפע"נ השמטות להל' תרומה (סב, א): וע"ז במכילתא פ' יתרו דא"י נתנה על תנאי ובירוש' פ"א דקדושין וב"ב פ"ח לאחר שקראה אותה מתנה כו'. אך כך דא"י שייכא לישראל מחמת ב' דברים אחד מחמת ירושה ואחד מחמת דשייכא למין ישראל וזה לא יפקע לעולם.

51) להעיר מביאור הרי"פ פערלא לסהמ"צ רס"ג ח"ג פרשה כז, שכתב בדעת הבה"ג ורס"ג דלאו דלא תסוב נחלה נוהג לדורות ולכן מנהו במנין המצות (ורק הציווי „לאחד ממשפחת מטה אבי' תהי' לאשה" (מסעי לו, ח) הותר ואינה נוהגת אלא בדור של באי הארץ) עי"ש בארוכה [ושם (קסד, א ואילך) מביא ראי' מגמ' כאן (בתענית וב"ב) ממ"ש ר"י הטעם על היו"ט דט"ו באב יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה. והוא שלא כפרש"י ורשב"ם ושאר מפרשים, כמ"ש שם בעצמו].

ובמילא איז מובן אַז די שלימות הכניסה לא"י, עס איז דאָ בעלות בשלימות און ראוי לבעלות פון יעדער אידן אויף גאַנץ א"י[52], איז נתגלה גע־ווארן[53] ווען „הותרו שבטים לבוא זה בזה"[54].

ה. אע"פ אַז „חמשה דברים אירעו את אבותינו . . בתשעה באב"[55] און דער ערשטער ענין איז וואָס „בתשעה באב נגזרו על אבותינו שלא יכנסו לארץ", איז אַבער דער (עיקר) גזירת התענית בתשעה באב מצד דעם חורבן הבית וואָס אירע בו[56].

און דעריבער נעמט אַן די גמרא אַז דער טעם העיקרי אויף „לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב" איז ווייל דאָס איז דער „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה", אַן ענין וואָס איז שייך צום בנין וקיום הבית[57] — דער היפך פון חורבן הבית[58].

אין חורבן הבית זיינען דאָ צוויי ענינים: דער חורבן הבית, אַז ס'איז ניטאָ קיין ביהמ"ק ובמילא אויך ניט דער סדר העבודות שבו; סיבת החורבן — וואָס בבית שני (וואָס איז „חמיר לן"[59] פונעם חורבן הראשון) איז די סיבה געווען „מפני שהיתה בו שנאת חנם"[60].

און דער היפך פון די צוויי ענינים[61] האָט זיך אויפגעטאָן בחמשה עשר באב לויטן טעם[62] „יום שפסקו מלכרות עצים למערכה".

---

52) וראה לקו"ש שם ס"ע 103 ואילך. וש"נ.

53) אף שעצם הענין גם דמתנה ניתן כבר בימי אברהם. ואכ"מ.

54) את"ל שזהו כענין הב' דבצפע"נ תרומות שם יומתק ביותר מה דהיו"ט בט"ו באב מצד זה דהותרו השבטים לבוא זה בזה, הוא בניגוד כו' לת"ב, כי ענין זה „דשייכא למין ישראל" לא פקע לעולם גם אחר ת"ב וחורבן הבית. וכמו דהענין דהותרו השבטים כפשוטו והיתר הסבת נחלה נמשך לאחר החורבן.

55) משנה תענית כו, א.

56) מאירי למשנה שם. וראה תוד"ה הואיל (ר"ה יח, ריש ע"ב).

57) להעיר מחדא"ג במשנה תענית שם ד"ה וכה"א „ולפי ענינו נראה דאט"ו באב קאי שטעמי שמחתו אמרינן בגמרא תלוים בבנין המקדש". וראה אוצר בלום לע"י שם.

58) ובפרט שיו"ט (גדול) בזמן בית שני הי' לאחרי (ובמילא תיקן) חורבן בית הא'. ולהעיר מהשקו"ט ומחלוקת אם התענו בת"ב בימי בית שני (הובא ונסמן בלקו"ש חט"ו ע' 416 הערה 43). וראה תו"ח ב"ב שם (תחלת לשונו נעתקה לעיל הערה 32): ועוד דרב מנשה (מנשיא) לאחר החורבן הוה . . ואמאי הוו קרי לי' בזמנו יום תבר מגל אי לאו כו'. ולהעיר מטעם דרב מתנה „יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה" שהי' לאחרי חורבן הבית (ראה גבורת ארי תענית שם). ובצפע"נ שהובא בסוף הערה 42 ממשיך: וא"ש מה דאמר שם טעם דנעשה לאחר חורבן ולא אמרינן כמו הך דר"ה דף י"ט קמייתא בטל כו' ועי' תוס' עירובין ד' מא ע"א גבי קרבן עצים ותענית ד' יב ובפסקי תוס' שם משמע דלא בטלה וע"ש בתוס'.

59) שו"ע או"ח סתקמ"ט ס"ב. וראה הערה 39 והערה שלפנ"ז.

60) יומא ט, ב.

61) ולהטעם „יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל" מודגש רק הפרט הב' — ענין האחדות. ולהעיר דביהמ"ק (והמזבח) הוא בחלקו של בנימין דוקא (זבחים קיח, ב. וש"נ).

62) ועד"ז הוא בהטעם ד„יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה שירצו יעלו": גם בזה מודגש ב' הפרטים: א) ענין האחדות היפך סיבת החורבן, כי (נוסף ע"ז שאז יוכלו כל ישראל להתאחד גם עם אלה שהוכרחו לילך לפני העגלים אשר עשה ירבעם (מ"א יב, ל), הרי העלי' לרגל היא ש„חוגגין אליו שלש פעמים בשנה" (רמב"ם ריש הל' בית הבחירה*) שהוא ענין של התאחדות דכל ישראל**. ב) הענין דעלי' לרגל „חוגגין אליו שלש

*) ועד"ז כחב בסהמ"צ מ"ע כ: ואליו תהי' ההליכה והעלי' לרגל והקיבוץ בכל שנה. ושם שורש יב כתב: והוא שי"ה לנו בית מוכן יבאו אליו ויחוגו בו ובו תהי' ההקרבה ובו יהי' הקבוץ במועדים. וראה הלשון בהוצאות הר"ח העליר והר"י קאפח.

**) ראה חגיגה כו, א (ופי' ר"ח שם). ירושלמי הנ"ל (הערה 46). גליוני הש"ס חגיגה שם.

ו. וועט מען דאָס פאַרשטיין בהקדים נאָך אַ דיוק אין דעם ענין: צוליב וואָס דאַרף דאָ די גמרא ברענגען די ראי׳ „דתניא ר״א הגדול אומר מחמשה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה״ — למאי נפק״מ[63] בנדו״ד די סיבה פונעם הפסק כריתת עצים למערכה? ובפרט אַז דאָס מאַכט נאָך שווערער צו פאַרשטיין די סיבה פון דער שמחה פון דעם וואָס פסקו מלכרות עצים, וויבאַלד ס׳איז דאָך קיין ברירה ניט געווען, וכנ״ל.

דער הסבר בזה אַז היא הנותנת: די כריתת עצים למערכה האָט אויפגעטאָן אַז במשך כל השנה זאָל מען קענען מקריב זיין אויפן מזבח אַלע סוגי קרבנות — סיי די קרבנות יחיד, וואָס יעדער איינער בפרט דאַרף ברענגען לחובתו אַדער לנדרו אַדער בנדבה, סיי די קרבנות צבור פון כלל ישראל וואָס יעדער איד האָט אין זיי אַ חלק[64] (און עס טוט זיך אויף אויך כפרת היחיד לויט די סוגי קרבנות צבור[65]).

ד. ה. אַז די פעולה פון כריתת עצים איז בתוכנה וענינה די מצוה פון צדקה, וועלכע איז „שקולה כנגד כל המצות ובכל תלמוד ירושלמי היא נק׳ בשם מצוה סתם״[66], ובפרט ווען מ׳איז דאָס מקיים באופן הכי נעלה[67], וואָס דאָן איז עס (נאָכמער —) אַ מצוה גדולה —

וצדקה — בענין הקרבנות

די גדלות פון דער צדקה איז סיי בכמות — אַז זי וועלט געטאָן מיט יעדער יחיד און מיטן גאַנצן כלל ישראל, און צו דערמעגלעכן די הקרבת קרבנות היחיד והציבור. און סיי גדלות באיכות, אַן אַנדער סוג צדקה — וועט ניט די כריתת עצים ביז ט״ו באב, איז נאָכדעם ניטאָ עצים הראויים למערכה —

דערמיט איז מובן די הסברה פון ר׳ אליעזר הגדול: „מחמשה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה״ איז ניטאָ קיין עצים ראויים למערכה, וואָס דערמיט איז מוסבר די פעולה גדולה פון כריתת עצים וואָס וועלט נשלם ביז ט״ו באב[68].

און במילא איז אויך מובן, אַז דערמיט וועלט דערגרייכט די שלימות פון (בנין ה)בית המקדש: בנין ביהמ״ק איז אַז עס זאָל זיין „בית לה׳ מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות״[69] — און דאָס וועלט ערמעגליכט ונשלם דוקא בחמשה עשר באב, וואָס דעמאָלט ענדיקט מען דעם שניידן די עצים למערכה, און דורכדעם וועלט דאָס אַ „בית לה׳ מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות״, ס׳איז דאָ (אויך) די עצים פאַר הקרבת הקרבנות ביז צו חודש ניסן שלאח״ז[70].

פעמים בשנה״ הוא חלק וגדר המצוה — המכוון דה„מצות עשה לעשות בית לה״ (כברמב״ם שם) — בנין ביהמ״ק. וראה לקמן הערה 70.

63) ראה לעיל הערה 5, 8 הגירסא באיכ״ר.

64) ראה לקו״ש חי״ז ע׳ 27 הערה 47. ושנ״נ.

65) ראה ריש מס׳ שבועות במשנה. במדב״ר פכ״א, כא. ושנ״נ.

66) תניא פל״ז (מח, ב). ושם „מפני שהיא עיקר המצות מעשיות ועולה על כולנה״.

67) גם כפשוטו אלו שכרתו עצים למערכה והביאו ללשכה הרי״ז בדוגמת א׳ ממעלות הכי גדולות בצדקה „ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח כו׳ כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש כו״ (רמב״ם הל׳ מת״ע פי״ח ה״ח).

68) ראה גם לקו״ש ח״ד (ע׳ 1104 ואילך), ח״ט (ע׳ 88 ואילך), לענין נדבת עצים בט״ו באב, כ״ף בו וכו׳ שבמשנה תענית שם.

69) רמב״ם ריש הל׳ בית הבחירה.

70) ואף שגם בהטעם ש„יום שביטל כו׳ שלא יעלו ישראל לרגל״ מודגשים ב׳ הענינים (כנ״ל הערה 62), מ״מ בהטעם ד„יום שפסקו מלכרות עצים

ז. אויף דעם איז מוסיף רב מנשיא „וקרו לי' יום תבר מגל", אז מיטן הפסק כריתת עצים טוט זיך אויף נאך א טיפערער ענין אין שלימות פון בנין הבית (ניט נאר וואס דורך דער „מצוה גדולה" ווערט „בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות"):

די משנה[71] זאגט וועגן דעם איסור פון נגיעת ברזל באבני המזבח (וואס דער אבן ווערט פסול, מ'קען (מיט עם) ניט בויען א מזבח) „שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם".

און דאס איז רב מנשיא אויסן צו מוסיף זיין (לפי' רש"י ורשב"ם) מיטן ענין פון „תבר מגל" — „שבירת הגרזן (של ברזל)": דער עילוי פון ט"ו באב, וועו „פסקו לכרות עצים למערכה", באשטייט ניט נאר אינעם אויפטאן (בפשטות) א הכשר מצוה (וואס דער־פאר האט מען דעם מגל ניט געגנוצט אויף א תשמיש חול און ער איז „בטל"), און אפילו ניט בלויז אין דעם וואס (בתוכנה) איז דאס א מצוה גדולה פון צדקה און סיי־ווערט דורכדעם א „בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות" — נאר נאכמער: עס איז אויך געווען דער תכלית המכוון פון בנית הבית (והמזבח הקרבת הקרבנות)[72] — דאס וואס דער מזבח איז „נברא להאריך ימיו של אדם" ע"י הקרבת הקרבנות עליו האט זיך אויפגעטאן און אויסגעדריקט אין דעם טאג ובגמר כריתת עצים (נאך איידער מ'האט געבראכט די עצים במקדש על המערכה — די אלע טעג ביז ניסן) אין דעם „תבר מגל" — „נשברו הקרדומות", ד. ה. שוין דעמאלט (בט"ו באב) איז מען פועל, מען צעברעכט (און מבטל) דעם ענין הפכי פון מזבח (והקרבת הקרבנות), ברזל וואס איז נברא לקצר ימיו של אדם[73].

און דערפאר האט מען דעם קרדום של ברזל צעבראכן[74], כפשוטו: היות אז פון דעמאלט אן איז ער מער ניט מסייע אין דער כריתת עצים למערכה למזבח און עס בלייבט אין אים בלויז דער ענין הפכי (וואס נברא) לקצר ימיו של אדם — דעריבער איז מן הראוי אז מ'זאל דאס (מבטל זיין) צעברעכן[75].

למערכה" מודגש א) ענין האחדות — היפך דשנאת חנם ביותר, כנ"ל בפנים. ב) גם ענין דבנין הבית מודגש יותר, כי: 1) כריתת והכנת עצים למערכה הוא מעשה בפועל וחלק מהמערכה והקרבת הקרבנות. 2) ענין הא' שבהמ"ע הוא „לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות", ואח"כ ממשיך „וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה". ועוד ועיקר, גם השלימות דחוגגין שצ"ל עולת ראי' — ולא יראו פני ריקם** — בא ע"י כריתת עצים למערכה כו'.

71) מדות פ"ג מ"ד. מכילתא ופרש"י יתרו כ, כב. וראה חינוך מצוה מ.

---

*) משא"כ יום שביטל . . שלא יעלו ישראל לרגל: א) שלא הי' בזה פעולה (ושייכות לבנין הבית). ב) „אמר לאיזה שירצו יעלו", וגלו ישראל בימיו „על ידי ששמט את הקולר מצווארו ותלוי בצואר הרבים לא אמר כל עמא יסקון אלא מאן דבעי מיסוק יסוק" (ירושלמי תענית שם. איכ"ר שם).

**) והבא ולא הביא עולה לא דין שלא עשה מ"ע אלא עובר על ל"ת שנאמר ולא יראו פני ריקם (רמב"ם הל' חגיגה בתחלתו).

---

72) להעיר מדעת ר"א (שבת קל, א) ד„כורתין עצים (בשבת) לעשות פחמים לעשות ברזל" בשביל איזמל למילה. ולהעיר מהמבואר במ"א (ראה לקו"ש חי"ז ע' 187 ואילך. ובכ"מ) בגדרי הכשר מצוה ופעולה המוכרחת למצוה וכיו"ב שנעשה מעין החשיבות וגדר המצוה.

73) עפ"ז יומתק יותר ההמשך בגמ' „מכאן ואילך דמוסיף (יוסיף חיים על חייו) דלא יוסף כו'".

74) וצ"ע בלשון הרשב"ם „שנשברו הקרדומות", כאילו נשברו מעצמם. משא"כ בלשון רש"י תענית „שבירת הגרזן".

75) ובמילא אין בזה משום בל תשחית, שהוא רק „כשעושה דרך השחתה וקלקול" (שו"ע אדה"ז חלק חו"מ הל' שמירת גו"נ ובל תשחית סט"ו).

ח. ע"פ הנ"ל אז דער תוכן פונעם יו"ט חמשה עשר באב איז דער ענין האחדות[76] צווישן אידן — דער היפך (תיקון וביטול) פון שנאת חנם, וואס איז געווען די סיבת החורבן — איז מובן וואס דער יו"ט ושמחה פון ט"ו באב איז באשטאנען אין דעם וואס „בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים"[77], אז ניט קוקנדיק אויף די פארשידענע חילוקים צווישן זיי — יפיפיות, מיוחסות, מכוערות, ווי די בריית[78] רעכנט אויס וויי־טער — גייען זיי אלע אין איין מחול, בשלום ואחדות.

און נאכמער: זיי זיינען דאן געווען אנגעטאן „בכלי לבן שאולין שלא לבייש[77] את מי שאין לו" — ווי די גמרא[78] איז ממשיך ומפרט דעם סדר: בת מלך שואלת מבת כהן גדול בת כה"ג מבת סגן כו' — וואס די הנהגה ברענגט ארויס נאך מער און שטארקער די שלימות פון דעם שלום ואחדות ביז אז די וואס געהערט צום חשוב'ערן סוג איז „שואלת" — בעט, לייט, און איז זיך מכניע ומקבל פון דער וואס באלאנגט צו א סוג יותר נמוך וכו',

און אין דעם זעלבן ענין איז אויך דער סיום המסכת: עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמר[79] ואמר ביום ההוא גו' — דעמאלט וועט זיין די שלימות האחדות וההתכללות פון אלע אידן (ועמך כולם צדיקים) צוזאמען, כמשנ"ת בארוכה במ"א[80].

און „ביום ההוא" פון לעת"ל וועט זיין דער „תבר מגל", בכל העולם כולו „וכתתו חרבותם לאתים גו' לא ישא גוי אל גוי חרב"[81], און עס וועט מקוים ווערן בשלימות דער ענין פון „להאריך ימיו של אדם"[82] — אתם קרויין אדם[83] — אריכות ימים ושנים אין דעם זמן פון תחיית המתים[84] לעת"ל[85], ביי „כל ישראל" וואס „יש להם חלק לעוה"ב[86] שנאמר[87] ועמך כולם צדיקים", אזוי אז אלע אידן וועלן זיך באטייליקן אין דעם „מחול לצדיקים" וואס „עתיד הקב"ה לעשות",

במהרה בימינו ממש.

(משיחות ט"ו וכ' מנ"א תשל"ט)

---

76) וכמודגש גם ב.זמן עצי הכהנים והעם (שמתנדבים עצים . . והיו מקריבים קרבן אותו היום — רש"י שם) כו' בחמשה עשר בו (באב) בני זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולוים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות" (משנה תענית כו, א).

77) במשנה שם ע"ב.

78) לא, א.

79) ישעי' כה, ט.

80) לקו"ש חי"ט ע' 86 ואילך.

81) ישעי' ב, ד.

82) להעיר מהסיום בתנחומא יתרו בסופו.

83) יבמות סא, רע"א.

84) ועפ"ז יש לקשר הסיום לתחלת המס' „מזכירין גבורת גשמים בתחיית המתים", ד„מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבעוה בתחיית המתים" (תענית ז, רע"א). ובירושלמי תענית בתחלתו: כשם שתחיית המתים חיים לעולם כך ירידת גשמים חיים לעולם. ולהעיר מדב"ר פ' תבוא (פ"ז, ז) דביום ירידת גשמים כולם שמחים (וד"ה במד"ר פ' תבוא — ש"ת תרכ"ח סו"ס המאמרים תרכ"ז).

וראה ריטב"א בתחלת המס'. טור או"ח סי' קיד. ושו"ע אדה"ז שם.

85) כי אף שנאמר „והוא יושב ביניהם בגן עדן", הרי מפשטות הלשון „עתיד הקב"ה לעשות מחול" וכן מהכתוב שהביא „ואמר ביום ההוא" (ראה שמו"ר ספכ"ג) אולי יש לומר שהמדובר לעת"ל בעוה"ב, אחר התחי' שגם אז יהי' מקום דג"ע בעולם. וראה לקו"ת ואתחנן ז, ב. לקו"ש חט"ז ע' 143 הערה 44. לקמן ע' 66 הערה 76.

86) סנהדרין ר"פ חלק.

87) ישעי' ס, כא.